

ساخت و اعتباریابی

پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده از دیدگاه اسلام

محمد مهدی صفورایی

چکیده

پژوهش حاضر با هدف ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده، براساس شاخص‌ها و ویژگی‌های به‌دست‌آمده از منابع معتبر اسلامی، طراحی و اجرا شده است. این شاخص‌ها به روش توصیفی - تحلیلی به صورت جزئی و تفصیلی از آیات و روایات مربوط به خانواده، استخراج و ارائه شده است. بر اساس ویژگی‌های استخراج شده، فرم اولیه پرسش‌نامه سنجش خانواده با ۱۲۰ گویه طراحی و پس از تأیید ساختار و محتوا توسط کارشناسان خانواده، در نمونه ۲۳۸ نفری اجرا شد.

اعتبار پرسش‌نامه از طریق روش ثبات درونی محاسبه شد. آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه ۰/۸۹، شاخص بینشی ۰/۸۵، شاخص اخلاقی ۰/۸۹ و حقوقی ۰/۷۶ می‌باشد. همچنین اعتبار پرسش‌نامه از طریق دونیمه‌کردن با روش اسپیرمن براون ۰/۸۳۴ و گاتمن ۰/۸۳۳ به دست آمد.

ارزیابی پرسش‌نامه سنجش خانواده کارآمد نشان داد، این پرسش‌نامه از روایی و اعتبار مطلوب برخوردار است؛ از این‌رو، می‌توان از آن در حیطه‌های تحقیق و درمان استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: شاخص، خانواده کارآمد، منابع معتبر اسلامی، پرسش‌نامه، روان‌سنجی، اعتبار، روایی.

مقدمه

خداوند، آفرینش انسان را با پیوند زن و مرد آغاز کرد و آدم و حوا را در کانون خانواده سکنا داد و با این تدبیر، همه فرزندان آدم را به سوی زوجیت دعوت کرد و کمال انسانی را در همراهی و همدلی زوجین در کانون خانواده ترسیم نمود. تدبیر حکیمانه الهی، در قالب کشش و تجاذب میان زن و مرد تجلی یافته و همه انبیا، بشر را در طول تاریخ، در کانون خانواده گرد هم آورده است و بدین سان، نسل بشر به زندگی خود ادامه می‌دهد.

خانواده به عنوان کهن‌ترین نظام در جوامع بشری، مناسب‌ترین سازمان برای تأمین نیازهای جسمی و روان‌شناختی اعضا و بهترین بستر برای پرورش نسلی کارآمد و معتقد به ارزش‌های دینی و اجتماعی، زمینه‌ساز تأمین نیازهای اقتصادی، حقوقی و روانی افراد بشر بوده است. در سال‌های اخیر، نظام خانواده به دلیل تحولات فرهنگی، اجتماعی، صنعتی، علمی و ارزشی، با مشکلات متعددی روبه‌رو شده است. تزلزل بسیاری از سنت‌ها، اخلاقیات، آداب، رسوم و اعتقاداتی که عامل تقویت، استحکام و تعادل خانواده بوده، به صورت جدی، کارآمدی خانواده را تهدید کرده است.

منابع دینی ما - یعنی قرآن و سنت -، سرشار از توصیه‌های عاطفی، شناختی و رفتاری برای تأمین کارآمدی خانواده است. مجموعه تعالیم اسلامی در مورد خانواده، ما را به نظامی رهنمون می‌کند که شاخص‌های کارآمدی را در بردارد و پاسخ‌گوی نیازهای مادی و معنوی خانواده است.

امام صادق علیه السلام با اشاره به برخی از اهداف و شاخص‌های خانواده مطلوب و کارآمد، می‌فرمایند: کسی که قصد ازدواج و تشکیل خانواده دارد، لازم است خود را در پناه خدا قرار دهد، دو رکعت نماز بگذارد، حمد و ثنای خدا بگوید و این چنین دعا کند:

خداوندا، من تصمیم به ازدواج و تشکیل خانواده گرفته‌ام. همسری نصیب کن که از لحاظ جسم و اخلاق (کارآمدی اخلاقی) نیکوترین باشد، دامنی پاک و بی‌آلایش داشته و حیثیت وجود خود و مال و دارایی (کارآمدی حقوقی) من را نگاه‌دار باشد. از نظر رزق، وسعت روزی و از نظر برکت، فزاینده‌تر باشد. خداوندا، از او برای من فرزندی پاک‌سرشت مقدر فرما؛ فرزندی که برای من در طول حیات و پس از مرگ، خلفی شایسته باشد.

در یک طبقه‌بندی کلی، مجموعه تعالیم و معارف اسلام به سه بخش عمده تقسیم می‌شود؛ بخش اول یک سلسله بینش‌ها و نگرش‌های کلی نسبت به جهان، انسان و کل هستی را تشکیل می‌دهد؛ بخش دوم شامل ویژگی‌ها و خصلت‌هایی است که یک فرد مسلمان در راه دست‌یابی به کمال، باید خویشتن را به آنها بیاراید و از اضداد آنها دوری گزیند. این بخش با عنوان معارف و دستورات اخلاقی اسلام مشهور است؛ بخش سوم به احکام اختصاص دارد. این بخش شامل دستورالعمل‌هایی است که به فعالیت‌های خارجی و عینی انسان، اعم از فعالیت‌های مادی، معنوی، دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی مربوط است. بخش سوم ضامن رعایت حقوق انسان‌هاست.

شاخص بینشی خانواده کارآمد، به بینش‌های دینی اشاره دارد که برای رشد و کارآیی خانواده ضروری است. ایمان و باورهای دینی به عنوان یک نگرش اصلی و محوری، به طور مستقیم و غیرمستقیم بر ابعاد شخصیت فرد، مانند هدف زندگی، ابعاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زندگی و دیدگاه‌های فرد نسبت به شغل، ازدواج، تحصیل و حتی جنبه‌های جزئی‌تری مانند: تفریحات، علایق و ترجیحات رفتاری در زندگی اثرگذار است.

برخورداری والدین از باورهای دینی مستحکم، در تحکیم روابط خانواده تأثیر فراوانی دارد و بی‌بهره‌ماندن خانواده از این باورها، مشکلات متعددی را در پی

دارد و قرآن از آن به زندگی تنگ و سخت یاد می‌کند. خانواده‌ای که به دلیل نداشتن اعتقادات دینی، دارای آرامش نباشد و اعضای آن از زندگی لذت نبرند، نمی‌تواند کارآمد باشد.

یکی از اهداف مهم ازدواج، تکامل اخلاقی زوجین و پرورش فرزندان دارای اخلاق اسلامی است. پرورش فرزند، تأمین‌کننده یکی از نیازهای مهم روانی انسان‌ها، یعنی تعلق و پیوستگی به فرزند است.

پرورش، به جریان یا فرایندی منظم و مستمر گفته می‌شود که هدف آن، هدایت رشد اخلاقی، معنوی، جسمانی و روانی، یا به طور کلی، رشد همه‌جانبه شخصیت پرورش‌یابندگان در جهت کسب و درک معارف بشری و هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفاشدن استعدادهای آنان است. با توجه به چنین تعریفی از پرورش، تربیت و رشد جنبه‌های فردی و اجتماعی تمامی اعضای خانواده، از عوامل کارآمدی خانواده به حساب می‌آید و برای دستیابی به چنین خانواده‌ای باید برای رشد جنبه‌های گوناگون تلاش کرد.

بخش قابل توجهی از تبلور استعدادهای و شکفته‌شدن توانمندی‌ها، مسئولیت‌پذیری‌ها و تعالی انسان، در نتیجه حیات اجتماعی، پیوندهای خانوادگی و تجارب زندگی جمعی به ظهور می‌رسد؛ به طوری که هرگونه محرومیت از روابط مطلوب و منطقی با دیگران و دورماندن از زندگی پویای اجتماعی، زمینه بروز ناهنجاری‌هایی را در فرد فراهم می‌کند.

اولین جوانه‌های ارتباط بین انسان‌ها در حریم خانواده پدیدار می‌گردد و در سایر بخش‌های جامعه توسعه می‌یابد. روابط خوش‌آیند و آرامش اعضای خانواده با یکدیگر، با بستگان، با اعضای جامعه و مهم‌تر از همه با خدای متعال، مناسب‌ترین بستر رشد و شکوفایی و کارآمدی خانواده را فراهم می‌سازد. در این زمینه نیز اسلام دستوراتی دارد که افراد خانواده را به حسن روابط با یکدیگر

دعوت می‌کند؛ تلاش برای برقراری روابط محبت‌آمیز، همراه با عاطفه بین والدین و فرزندان و نیز فرزندان با والدین، از دیگر آموزه‌های دین اسلام است. اسلام برای ازدواج، اهداف و آثاری بیان کرده است و برای تحقق این اهداف، برای همه اعضای خانواده وظایف و مسئولیت‌های مشترک و ویژه‌ای را معین کرده است. در مقابل رعایت وظایف و انجام مسئولیت‌ها، حقوقی را نیز برای آنها در نظر گرفته است. رعایت این حقوق، یکی از شاخص‌های خانواده کارآمد است و زیرپا گذاشتن آنها، سازمان خانواده را متزلزل می‌کند. رعایت مرزهای درون‌خانوادگی مانند رازداری و برون‌خانوادگی مانند رعایت پوشش شرعی و حدود روابط زن و مرد و چگونگی مدیریت منزل، از مباحثی هستند که جزء شاخص‌های حقوقی خانواده است. بحث‌های اقتصادی که بر کارآمدی خانواده تأثیرگذار است و به عنوان حقوق اعضای خانواده مطرح می‌شود، در شاخص حقوقی خانواده کارآمد، مورد توجه قرار می‌گیرد.

بنابراین خانواده کارآمد، خانواده‌ای است که^۷ با پای‌بندی اعضای آن به اعتقادات دینی و رعایت حقوق و اخلاق اسلامی، زمینه کشف و پرورش قابلیت‌ها و توانایی‌های آنان را در ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری فراهم کند.

تاریخچه سنجش و اندازه‌گیری خانواده

با ورود نظریه نظام به حوزه خانواده و طرح نظریه نظام‌های خانواده توسط ناتان آکرمز، زمینه مساعدی برای رواج نگرش نظام‌مند به خانواده و تحقیقات مبتنی بر مفاهیم نظری تفکر نظام‌مند فراهم گردید و ساختار، کارایی و الگوهای تعاملی اعضای خانواده، مورد توجه قرار گرفت با توجه به پیچیدگی سنجش مفاهیم نظام‌ها، برخی محققان بر ساخت و طراحی ابزارهایی برای سنجش عملکرد خانواده اصرار ورزیدند. برای نمونه، تولیاتوس، پرل موتلر و استراونس در سال ۱۹۹۰، کتابی را منتشر کردند که در آن حدود ۱۰۰۰ ابزار معرفی شده است

و در حال حاضر، برخی از این ابزارها برای ارزیابی عملکرد خانواده و زناشویی به کار گرفته می‌شوند.

در سال‌های اخیر نیز ساخت آزمون‌های سنجش جنبه‌های گوناگون خانواده بر اساس مدل‌های متفاوت و از زاویه‌های گوناگون ادامه داشته است. همچنین در کشور جمهوری اسلامی ایران، به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و رشد روزافزون دانش در زمینه‌های علوم انسانی، پژوهش‌هایی در زمینه خانواده انجام شده است.

روانشناسانی که در حوزه خانواده و خانواده درمانی فعالیت می‌کنند، هریک از زاویه‌ای به اندازه‌گیری و سنجش خانواده همت گمارده‌اند، که حاصل آن شکل‌گیری الگوهای گوناگون سنجش و ارزیابی از عملکرد، کارآیی و کارآمدی خانواده است. معروف‌ترین این مدل‌ها عبارت‌اند از: مدل ساختی، مک مستر، چند مختصاتی و بیورز.

پژوهش‌هایی که در زمینه خانواده و ساخت آزمون سنجش آن انجام شده است، بیشتر به سنجش رضایت زناشویی و یا رضامندی خانوادگی پرداخته است. در تحقیقات خارجی، به جنبه‌های دینی خانواده کمتر توجه شده است. اغلب آزمون‌هایی که به وسیله محققان ایرانی نیز برای اندازه‌گیری ابعاد خانواده، ساخته شده است، بر اساس منابع دینی نبوده است. بسیاری از آزمون‌هایی که در پژوهش‌های مربوط به خانواده مورد استفاده قرار گرفته است، همان آزمون‌هایی است که توسط محققان خارج از ایران ساخته شده است. در برخی موارد نیز آزمون پس از هنجاریابی در جامعه آماری ایرانی، مورد استفاده قرار گرفته است. تنها در یک مورد، جعفر جدیری آزمون رضامندی زناشویی را بر اساس منابع اسلامی تهیه کرده است.

نتایج پژوهش حاضر، معرفی مدلی را در پی خواهد داشت که شاخص‌های

آن و پرسش‌نامه‌ای که بر اساس شاخص‌ها ساخته می‌شود، برگرفته از تعالیم دین اسلام برای سنجش خانواده کارآمد است.

روش

در پژوهش حاضر، شاخص‌های بینشی، اخلاقی و حقوقی خانواده کارآمد و ویژگی‌های آن، با استفاده از منابع معتبر اسلام (قرآن و روایات)، به روش توصیفی - تحلیلی جمع‌آوری، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل شده است.

برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به شاخص‌ها و ویژگی‌ها، پس از بررسی ۳۲۳ کلیدواژه، ۶۰۰ آیه و ۱۳۴۰۰ روایت مرتبط با بحث خانواده (زن، شوهر، فرزندان، خویشاوندان و...)، که از ۱۳۰ منبع استخراج شده بود،^۱ حدود ۵۰ کلیدواژه و ۲۰۰۰ آیه و روایت،^۲ از آیات و روایاتی که با موضوع پژوهش ارتباط داشت، انتخاب شد و بر اساس کلیدواژه‌ها به سه دسته بینشی، اخلاقی و حقوقی طبقه‌بندی گردید و برای استخراج ویژگی‌ها، مورد استفاده توصیف و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

پس از جمع‌آوری داده‌های نظری برای ساخت پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده بر اساس منابع معتبر اسلامی، از روش پیمایشی (زمینه‌یابی) استفاده کرده‌ایم. جامعه آماری این تحقیق را کارکنان متأهل دارای فرزند مراکز و مؤسسات آموزشی، پژوهشی و فرهنگی استان قم تشکیل می‌دهد. برای انجام پژوهش، نیازمند دو گروه نمونه خانواده‌های عادی و ناکارآمد بودیم. هر دو گروه نمونه به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده است. گروه نمونه خانواده عادی (کارآمد)، از میان کارکنان متأهل مراکز و مؤسسات آموزشی، پژوهشی و فرهنگی استان قم انتخاب شدند و برای مقایسه خانواده کارآمد و ناکارآمد، با مراجعه به دادگاه خانواده استان قم و تعدادی از مراکز مشاوره،

پرسش‌نامه در نمونه‌ای از زوج‌هایی که به این مراکز مراجعه کرده بودند و از وضعیت خانواده خود راضی نبودند و دچار مشکل، اختلاف و ناسازگاری خانوادگی بودند، اجرا شد.

ابزار

مراحلی که برای تهیه پرسش‌نامه کارآمدی خانواده (S.FEQI) انجام شد،^۶ بدین قرار است:

مرحله اول: تهیه پرسش‌های هر مقوله؛ بر اساس اطلاعات به دست آمده از آیات قرآن کریم و روایات، برای شاخص بینشی ۳۹، اخلاقی ۴۳ و حقوقی ۳۸ گویه تدوین گردید و در مجموع، ۱۲۰ گویه به دست آمد. با درهم‌ریختن پرسش‌های طراحی شده و تنظیم تصادفی آنها در نهایت، یک پرسش‌نامه ۱۲۰ پرسشی تهیه شد.

مرحله دوم: ارزیابی روایی محتوا؛ برای بررسی روایی محتوایی پرسش‌نامه، در مقابل هر پرسش مستند، سؤال و پنج گزینه بسیار مرتبط با نمره ۱۰۰ - ۸۱، مرتبط با نمره ۸۰ - ۶۱، تا اندازه‌ای مرتبط با نمره ۶۰ - ۴۱، کمی مرتبط با نمره ۴۰ - ۲۱ و نامرتب با نمره ۲۰ - ۰ گنجانده شد و ساختار و تطابق محتوای هر سؤال با آموزه‌های دینی در مورد خانواده از دیدگاه اسلام، توسط ۱۲ نفر از کارشناسان مباحث اسلام و خانواده (از استادان حوزه و دانشگاه) ارزیابی گردید. کارشناسان، ضمن ارزیابی ساختار و محتوای هر سؤال و مطابقت آن با مستند ارائه شده (آیات و روایات)، پیشنهادهایی برای اصلاح برخی سؤال‌ها نیز ارائه کرده بودند.

مرحله سوم: بررسی پایایی پرسش‌نامه؛ به منظور سنجش پایایی درونی، پرسش‌نامه در نمونه‌ای ۲۶۰ نفری از خانواده‌ها (۱۳۰ زوج) اجرا شد داده‌های به

دست آمده از ۲۳۸ پرسش‌نامه دریافتی از اعضای نمونه برای محاسبه آلفای کرونباخ، به وسیله نرم‌افزار (SPSS)، مورد تحلیل قرار گرفت. در نهایت، ۵۶ پرسش با بالاترین پایایی براساس نمره آلفای کرونباخ ۰/۸۶، دسته اول از پرسش‌های مورد قبول را تشکیل دادند. ۲۴ پرسش با آلفای ۰/۸۹، در رتبه بعدی قرار داشتند. باقی‌مانده پرسش‌ها به علت پایین بودن نمره آلفای آنها حذف گردیدند و در مجموع ۸۰ پرسش با ضریب آلفای ۰/۹۲ به عنوان پرسش‌نامه نهایی باقی ماند.

مرحله چهارم: پس از اجرای نهایی پرسش‌نامه، داده‌های به دست آمده از ۵۰۰ پرسش‌نامه دریافتی از اعضای نمونه، برای تحلیل عوامل و انتخاب سؤالات دارای همبستگی و بار عاملی مطلوب، مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

الف. نتایج تحلیل عاملی

بعد از اجرای پرسش‌نامه سنجش خانواده کارآمد و نمره‌گذاری آن، به منظور بررسی این که این پرسش‌نامه از چند عامل تشکیل شده است، از روش تحلیل عاملی به روش مؤلفه‌های اصلی با چرخش واریماکس استفاده شد. شاخص کفایت نمونه‌برداری، برابر با ۰/۸۹ بود و نتیجه آزمون کفایت نمونه نشان داد، حجم نمونه مورد نظر برای تحلیل عوامل مناسب بوده است. همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت، با درجه آزادی ۲۸۴۷ و مجذور کای $21387/68 = \chi^2$ در سطح $p < .001$ معنادار بود، که بیان‌گر همبستگی بین مؤلفه‌های پرسش‌نامه است. به منظور تعیین تعداد عامل‌ها، از ملاک ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از یک و نمودار اسکری استفاده شد. نتایج حاکی از آن بود که پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده، از سه عامل تشکیل شده است و در مجموع، ۲۴/۰۲ درصد از واریانس

کل را تبیین می‌کند. سؤالاتی که دارای بار عاملی کمتر از ۰/۳۰ بودند، حذف شدند. به این ترتیب، ۴۱ سؤال حذف و ۷۹ سؤال باقی ماند. مجدداً تحلیل عاملی، روی ۷۹ سؤال باقی مانده انجام شد، که نتایج آن در جدول (۱) ارائه شده است. چنانچه در این جدول مشاهده می‌شود، ۳۵ سؤال روی عامل اول، دارای بار عاملی بیش از ۰/۳۰ است. محتوای این سؤالات، که برگرفته از منابع دینی است، ویژگی‌ها، خصلت‌ها و فضیلت‌های اخلاقی اعضای خانواده را می‌سنجد، که بر کارکرد مطلوب و کارآمدی خانواده تأثیر دارد. این عامل با شاخص اخلاقی خانواده کارآمد مورد نظر منابع دینی مطابقت دارد؛ از این رو، به نام «عامل اخلاقی» نام‌گذاری شد. عامل اول، ۱۵/۰۸ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. ۲۴ سؤال روی عامل دوم، بار عاملی بیش از ۰/۳۰ درصد دارند. این سؤالات، رعایت و عدم رعایت حقوق مادی و معنوی تأثیرگذار بر کارکرد مطلوب و کارآمدی خانواده توسط اعضای آن را می‌سنجد، بنابراین، به نام «عامل حقوقی» نام‌گذاری شد. عامل دوم، ۵/۳۴ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. ۲۰ سؤال دیگر که از بار عاملی بیش از ۰/۳۰ برخوردارند و ۳/۶۰ از واریانس کل را تبیین می‌کنند، روی عامل سوم قرار دارند. سؤالات این عامل، بینش‌ها و باورهای دینی‌ای را می‌سنجد که بر روابط و رفتارهای اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد و آن را به خانواده‌ای کارآمد تبدیل می‌کند. این عامل را می‌توانیم «عامل بینشی» نام‌گذاری کنیم.

جدول (۱): گویه‌ها و بارهای عاملی عوامل نهایی پرسش‌نامه

عامل سوم		عامل دوم		عامل اول	
بار عاملی	سؤال	بار عاملی	سؤال	بار عاملی	سؤال
۶۰/۳	۱۶	.۵۲	۱	۰/۳۶	۲
۰/۴۲	۲۰	.۳۶	۳	۰/۵۹	۴
۸۰/۳	۲۹	.۳۳	۵	.۳۱	۶
۴۰/۳	۳۴	.۴۴	۷	.۳۲	۸

0/60	۳۶	.44	۹	0/59	۱۱
0/43	۳۷	.44	۱۰	0/33	۱۳
0/41	۴۰	.53	۱۲	0/40	۱۴
0/61	۴۱	.48	۱۷	0/42	۱۵
0/45	۴۳	.46	۱۹	0/64	۱۸
0/45	۴۴	.45	۲۱	0/48	۲۳
0/51	۴۸	.52	۲۲	0/58	۲۴
0/59	۵۰	.42	۲۶	0/38	۲۵
0/60	۵۱	.36	۲۵	0/44	۲۷
۲۰/۳	۵۳	.34	۴۷	0/61	۲۸
0/44	۵۶	.61	۵۲	0/33	۳۰
0/45	۶۷	.50	۵۴	0/35	۳۱
0/35	۶۹	.33	۵۷	0/70	۳۲
0/35	۷۱	.34	۵۸	.31	۳۳
0/45	۷۵	.36	۶۰	0/32	۳۵
0/35	۷۶	.47	۶۱	.32	۳۸
		0/35	۶۳	.53	۳۹
		0/34	۷۴	.62	۴۲
		0/36	۷۷	0/61	۴۶
		0/35	۷۹	0/41	۴۹
				.57	۵۵
				.36	۵۹
				.48	۶۲
				.40	۶۴
				.52	۶۵
				.33	۶۶
				.34	۶۸
				0/62	۷۰
				.34	۷۲
				.46	۷۳
				0/34	۷۸
2/88	ارزش ویژه	4/27	ارزش ویژه	12/07	ارزش ویژه
3/60	واریانس تبیین شده	5/34	واریانس تبیین شده	15/08	واریانس تبیین شده

ب. اعتبار پرسش‌نامه

برای به دست آوردن میزان اعتبار پرسش‌نامه، از روش ضریب همسانی درونی (آلفای کرونباخ) و روش دونیمه‌کردن استفاده شده است.

جدول (۲): ضریب همسانی درونی

تعداد سؤال‌ها	آلفای کرونباخ	شاخص
۳۵	۰/۸۹	اخلاقی
۲۴	۰/۸۵	بینشی
۲۰	۰/۷۶	حقوقی
۷۹	۰/۸۹	کل پرسشنامه

همچنان که در جدول (۱) مشاهده می‌شود، ضریب همسانی درونی سؤال‌ها برای کل پرسش‌نامه ۰/۸۹، برای شاخص بینشی ۰/۸۵، برای شاخص اخلاقی ۰/۸۹ و برای حقوقی ۰/۷۶ می‌باشد. این مقادیر نشان می‌دهد که پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده و خرده‌مقیاس‌های آن، از همسانی درونی قابل قبولی برخوردار است.

همچنین برای بررسی میزان اعتبار پرسش‌نامه، از روش دونیمه‌سازی استفاده شده است. همان‌گونه که در جدول (۳) مشاهده می‌شود، ضرایب اسپیرمن براون و گاتمن ۰/۸۳ می‌باشد.

جدول (۳): ضریب همسانی درونی دو نیمه پرسش‌نامه

ضرایب اسپیرمن	در صورت تساوی تعداد سؤال‌ها	۰/۸۳
	در صورت عدم تساوی تعداد سؤال‌ها	۰/۸۳
	ضریب دونیمه‌سازی گاتمن	
		۰/۸۳

										×۱	./۹۴	۲
									×۱	×./۷۵	×./۸۷	۳
								×۱	./۸۰	×./۷۷	×./۸۰	۴
							×۱	./۹۱	./۸۱	×./۸۳	×./۸۱	۵
					×۱	./۷۴	./۷۷	./۷۹	×./۷۸	×./۷۹	×./۷۹	۶
					×۱	./۷۹	./۸۴	./۷۶	./۶۷	./۶۹	./۶۷	۷
				×۱	./۸۳	./۶۷	./۸۵	./۸۷	./۵۶	×./۸۱	./۵۶	۸
			×۱	./۸۸	./۸۰	./۵۶	./۷۸	./۸۹	./۸۰	×./۷۷	×./۸۰	۹
		×۱	./۹۰	./۸۹	./۷۳	./۸۰	./۷۷	./۷۷	./۷۶	×./۷۹	×./۷۸	۱۰
	×۱	./۸۲	./۷۸	./۸۴	./۷۹	./۷۶	./۹۱	./۸۱	./۸۰	./۸۶	×./۷۳	۱۱
×۱	./۷۳	./۸۹	./۸۱	./۸۳	./۸۱	./۸۰	./۹۴	./۷۹	./۷۸	./۷۸	×./۸۴	۱۲

بر اساس نتایج محاسبه ضریب همبستگی تطابق کندال، بین نظر کارشناسان، در سطح کمتر از ۰/۰۵ معنادار است. مشاهده میانگین نمرات کارشناسان به سؤال‌ها و میزان همبستگی نظرات آنان، حکایت از روایی محتوایی مطلوب و استاندارد پرسش‌نامه دارد.

جدول (۶): مقایسه میزان کارآمدی در نمونه‌های آماری

شاخص‌ها	نمونه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	تفاوت میانگین	خطای معیار	درجه آزادی	مقدار	معناداری
بینشی	عادی	64.03	5	10.3	.92	392	11.15	.001
	ناکارآمد	53.70	6.64					
اخلاقی	عادی	104.51	6.59	11.15	1.19	392	9.36	.001
	ناکارآمد	93.35	7.04910					
حقوقی	عادی	72.62	5.58	12.33	.98	392	12.56	.001
	ناکارآمد	60.29	3.99					
کل پرسش‌نامه	عادی	241.17	14.88	33.81	2.70	392	12.51	.001
	ناکارآمد	207.35	16.88					

به منظور اثبات روایی تفکیکی پرسش‌نامه و مقایسه نمرات دو گروه نمونه ناکارآمد و عادی، از آزمون t مستقل استفاده شد. نتایج آزمون t برای مقایسه نمرات مندرج در جدول (۶) نشان می‌دهد، تفاوت معناداری بین دو گروه وجود دارد. این نتایج نشان می‌دهد پرسش‌نامه توانسته است تفاوت خانواده‌های ناکارآمد را از عادی (کارآمد) آشکار سازد و این دو را از یکدیگر تفکیک کند. علاوه بر نمره کل تفاوت نمونه‌ها، نتایج آزمون t تفاوت شاخص‌های بینشی، اخلاقی و حقوقی را معنادار نشان می‌دهد. مقادیر ارائه شده حکایت از روایی پرسش‌نامه دارد.

نتایج آزمون کرویت بارلت، با درجه آزادی ۲۸۴۷ و مجذور کای $21387/68 = 2$ در سطح $p < .01$ معنادار بود، که بیانگر همبستگی بین مؤلفه‌های پرسش‌نامه است و روایی سازه پرسش‌نامه را تأیید می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، ساخت آزمون سنجش کارآمدی خانواده بر اساس شاخص‌ها و ویژگی‌های استخراج شده از منابع معتبر اسلامی و همچنین اثبات ویژگی‌های روان‌سنجی آن بوده است. بدین ترتیب، نتایج پژوهش را به شرح زیر می‌توان بیان کرد:

۱. نتایج به دست آمده از توصیف و تحلیل حدود ۲۰۰۰ آیه و روایت مربوط به حوزه خانواده، نشان داد، سه شاخص اصلی و زیربنایی برای سنجش خانواده کارآمد وجود دارد. نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی پاسخ‌های آزمودنی‌ها (مندرج در جدول (۱))، نیز حاکی از آن بود که پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده، براساس $24/02$ درصد واریانس کل، دارای سه عامل زیربنایی است. این شاخص‌ها (عوامل) عبارت‌اند از:

- شاخص بینشی؛

- شاخص اخلاقی؛

- شاخص حقوقی؛

۲. پس از ارزیابی میزان روایی و اعتبار سؤالاتی که بر اساس ویژگی‌های به دست آمده برای تهیه پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده طراحی شده بود، مشخص گردید که ۷۹ ویژگی، مورد استفاده قرار گرفته و روی سه عامل، دارای بار بیش از ۰/۳۰ است.

۳. نتایج تحقیق نشان داد، که پرسش‌نامه از اعتبار و ثبات درونی مطلوب برخوردار است. آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه ۰/۸۹، شاخص بینشی ۰/۸۵، شاخص اخلاقی ۰/۸۹ و حقوقی ۰/۶۷ می‌باشد. همچنین اعتبار پرسش‌نامه از طریق دونیمه‌کردن با روش اسپیرمن براون و گاتمن ۰/۸۳ به دست آمد.

۴. نتایج تحقیق، روایی محتوا، تفکیکی و سازه پرسش‌نامه را تأیید کرد. نتایج ارزیابی کارشناسان حوزوی و دانشگاهی مباحث اسلام و خانواده (مندرج در جدول (۴) و (۵)) نشان داد، پرسش‌نامه دارای روایی محتواست. میانگین نمره‌های کارشناسان به پرسش‌نامه، به صورت درصدی = ۰/۸۶ به دست آمد. همچنین ضریب همبستگی بین نظر کارشناسان، در سطح کمتر از ۰/۰۵ معنادار بود.

نتایج آزمون t (مندرج در جدول (۴)) نشان داد، پرسش‌نامه از روایی تفکیکی برخوردار است و می‌تواند تفاوت خانواده‌های ناکارآمد و کارآمد را آشکار سازد. همچنین تفاوت شاخص‌های بینشی، اخلاقی و حقوقی در دو نمونه معنادار بود. نتایج تحلیل عوامل (مندرج در جدول (۱)) نشان داد، پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده، از روایی سازه برخوردار است.

بنابراین، بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان شاخص‌ها و ویژگی‌های خانواده کارآمد را از دیدگاه اسلام معرفی کرد و برای آن پرسش‌نامه‌ای که شرایط علمی یک ابزار سنجش روان‌شناختی را دارا باشد و کارآمدی خانواده را بسنجد، ارائه کرد.

۵. بینش، اخلاق و حقوق، به طور هم زمان و هماهنگ با هم، در این پژوهش و ساخت پرسش‌نامه، در نظر گرفته شده‌اند.
۶. حقوق همه اعضای خانواده در نظر گرفته شده است.
۷. محور اصلی در دستیابی به کارآمدی، رضایت خداوند بوده است.
۸. به آثار مادی و معنوی توجه کرده‌ایم.
۹. بررسی مطالعات و پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه معرفی شاخص‌ها و ویژگی‌های خانواده مطلوب و ابزارهای ساخته‌شده برای سنجش آن، نشان می‌دهد شاخص‌ها و ابزارهای سنجش بر اساس تعالیم دینی طراحی و ساخته نشده است، در حالی که جوامع اسلامی نیازمند میزان و شاخص‌های کارآمدی خانواده بر اساس تعالیم اسلام و همچنین ابزارهای سنجش مناسب و متناسب با دستورات الهی، که توسط پیامبر اعظم ﷺ و سایر ائمه علیهم‌السلام در قالب آیات قرآن و روایات عرضه شده‌اند، هستند. هدایت خانواده بر اساس این شاخص‌ها، سبب رشد و تعالی اعضای خانواده و دستیابی به خانواده‌ای مطلوب، متعادل، کارآمد و متعالی می‌شود. در اختیار داشتن این پرسش‌نامه، به مشاوران، درمان‌گران و خانواده‌درمان‌گران کمک می‌کند تا در جوامع اسلامی و در مواجهه با مراجعان مسلمان، ارزیابی مناسب و دقیق‌تری از وضعیت موجود خانواده داشته باشند. همچنین محققان در تحقیقات میدانی خود، ابزاری متناسب با فرهنگ جامعه آماری خود در اختیار دارند.

برای هر دو جنس مرد و زن طراح شده است؛ از این‌رو، منظور از همسر برای بانوان، « و برای آقایان «زن» است.

سؤال‌ها	متر از د	د	وقد	فوق	د	ی	سؤال‌ها
۱							ازدواج، زمینه تکامل معنوی من و همسرم را فراهم کرده است.
۲							به همسرم اعتماد دارم.
۳							در گزینش همسرم، اصل تناسب (کفویت) را رعایت کردم.
۴							همسرم نسبت به من اظهار محبت می‌کند.
۵							توجه به مؤاخذه در روز قیامت، مرا از انجام رفتارهای ناشایست باز می‌دارد.
۶							همسرم مرا در جهت پیشرفت تشویق می‌کند.
۷							باورهای مذهبی را از عوامل خوشبختی در زندگی می‌دانم.
۸							در مقابل رفتارهای نابهنجار اعضای خانواده، خشم خود را کنترل می‌کنم.
۹							دین‌دار بودن، ملاک انتخاب همسرم بوده است.
۱۰							در خانواده‌ما حفظ عفت و اخلاق جنسی دارای اهمیت است.
۱۱							در تصمیم‌گیری با همسرم مشورت می‌کنم.
۱۲							من و همسرم دارای بیش‌های دینی مشترک هستیم.
۱۳							از نظم و انضباط همسرم در منزل ناراضی‌ام.
۱۴							راست‌گویی باعث اعتماد اعضای خانواده‌ما به یکدیگر شده است.
۱۵							همسرم برای نیازهای اقتصادی سخت‌گیری می‌کند.
۱۶							بخشی از اوقات فراغت خود را به خانواده اختصاص می‌دهم.
۱۷							اعضای خانواده‌ما به رعایت دستورهای دینی پای‌بندند.
۱۸							به همسرم احترام می‌گذارم.
۱۹							اعضای خانواده‌ما رعایت حقوق یکدیگر را عبادت می‌دانند.
۲۰							فرزندانم را با نام‌های نیکوی اسلامی نام‌گذاری کرده‌ام.
۲۱							اعضای خانواده‌ما یکدیگر را امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند.
۲۲							برای حل مشکلات از خداوند کمک می‌گیرم.
۲۳							به برخی اعضای خانواده اعتماد ندارم.
۲۴							عمل‌نکردن به وعده‌هایی که می‌دهم، سبب از بین‌رفتن اعتماد بین اعضای خانواده شده است.
۲۵							همسرم نسبت به فرزندان محبت دارد.
۲۶							در خانواده‌ما توجه به پاداش اخروی در انجام کارها نقش دارد.
۲۷							از اخلاق همسرم راضی هستم.
۲۸							با ادب و احترام با اعضای خانواده رفتار می‌کنم.
۲۹							اسرار خانواده‌خود را به دیگران می‌گویم.
۳۰							شکرگزار نعمت‌هایی هستم که خداوند به من و خانواده‌ام داده است.
۳۱							همسرم در تصمیم‌گیری‌های خود با من مشورت می‌کند.
۳۲							صبر در زندگی از بروز ناسازگاری در خانواده‌ام جلوگیری کرده است.
۳۳							همسرم مایه آرامش اعضای خانواده است.

همسر را از جهت نیاز جنسی ارضا می‌کنم.	۳۴
در مخارج زندگی قناعت می‌کنم.	۳۵
تربیت فرزندانم را از وظایف خود می‌دانم.	۳۶
از پدر و مادرم اطاعت می‌کنم.	۳۷
از رفتار همسر راضی هستم.	۳۸
من با زبان، دوستی خود را نسبت به همسر ابراز می‌دارم.	۳۹
با اقوام و خویشاوندان، ارتباط و رفت و آمد (صله رحم) دارم.	۴۰
فراهم کردن شرایط ازدواج فرزندان بالغ خود را از وظایفم می‌دانم.	۴۱
همسر نظافت را در منزل رعایت می‌کند.	۴۲
تربیت اجتماعی فرزندانم را به نهادهای اجتماعی واگذار کرده‌ام.	۴۳
از رابطه زناشویی با همسر راضی هستم.	۴۴
با رعایت حقوق اعضای خانواده، از بروز ناسازگاری جلوگیری می‌کنم.	۴۵
از همسر غیب‌جویی می‌کنم.	۴۶
<hr/>	
در تعامل با همسر و فرزندانم، به تفاوت‌های بین زن و مرد توجه می‌کنم.	۴۷
اعضای خانواده من از تغذیه مناسب برخوردار هستند.	۴۸
همسر به من اهانت می‌کند.	۴۹
خانه‌ای که ما در آن زندگی می‌کنیم، نامناسب است.	۵۰
تربیت دینی فرزندانم را به نهادهای دینی واگذار کرده‌ام.	۵۱
اعضای خانواده من، حقوق یکدیگر را رعایت می‌کنند.	۵۲
برای تربیت اخلاقی فرزندانم وقت می‌گذارم.	۵۳
ایمان به خداوند، در ایجاد آرامش در زندگی ما تأثیر دارد.	۵۴
شرایط تحصیل فرزندانم را فراهم کرده‌ام.	۵۵
همسر من را تحقیر می‌کند.	۵۶
خوشبینی به زندگی و حوادث من آرامش می‌دهد.	۵۷
حضرت محمد ﷺ و ائمه هدی ﷺ بهترین الگوها در زندگی‌ام هستند.	۵۸
به خاطر اشتباهاتم از همسر عذرخواهی می‌کنم.	۵۹
در مصیبت‌ها برای رفع غم و اندوه با خوش‌بینی به زندگی نگاه می‌کنم.	۶۰
شرکت در فعالیت‌های مذهبی، جزء برنامه زندگی ماست.	۶۱
همسر را به خاطر کارهای خوبش تحسین می‌کنم.	۶۲
در خانواده ما مسؤول تأمین نیازمندی‌ها، پدر است.	۶۳
با مدارا با دیگر اعضای خانواده، از بروز ناسازگاری جلوگیری می‌کنم.	۶۴
همسر به خاطر اشتباهاتش از من عذرخواهی می‌کند.	۶۵
به وعده‌هایی که می‌دهم عمل می‌کنم.	۶۶
همسر در حد توانم از من انتظار دارد.	۶۷
از زحمات‌های همسر تشکر و قدردانی می‌کنم.	۶۸
به هنگام بروز مشکلات، از حمایت عاطفی همسر برخوردارم.	۶۹
از دروغ‌گویی پرهیز می‌کنم.	۷۰
برخی از کارهای منزل را با هم انجام می‌دهیم.	۷۱
خطاهای قابل بخشش اعضای خانواده را می‌بخشم.	۷۲
در خرج کردن برای اعضای خانواده خسیس نیستم.	۷۳

- ۷۴ در برخورد با نامحرم، حدود شرعی بین محرم و نامحرم را رعایت می‌کنم.
- ۷۵ از همسر در حد توانش انتظار دارم.
- ۷۶ محل سکونت خود را با توافق همسر انتخاب می‌کنم.
- ۷۷ خداوند را ناظر بر اعمال خود می‌بینم.
- ۷۸ بعد از دعوا و اختلاف با همسر، زود آشتی می‌کنم.
- ۷۹ حقوق مالی همسر را رعایت می‌کنم.

پی‌نوشت‌ها

۱. فریده عامری، احمدعلی نوربالا، جواد اژه‌ای و کاظم رسول‌زاده طباطبایی، «بررسی تأثیر مداخلات خانواده‌درمانی راهبردی در اختلافات زناشویی»، *روان‌شناسی*، ش ۷۳.
۲. حسین نوری طبهرسی، *مستدرک‌الوسائل و مستنبط‌المسائل* ج ۶، ص ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹.
۳. مرتضی مطهری، *مجموعه آثار* ج ۲، ص ۱.
۴. ﴿ شُرَّةُ يَوْمِ الْقِيَمَةِ أَعْمَى ﴾؛ و هر کس که از یاد من اعراض کند، زندگی‌اش تنگ شود و در روز قیامت نابینا محسورش سازیم؛ (طه: ۱۲۴).
۵. علی اکبر سیف، *روان‌شناسی پرورشی*، *روان‌شناسی یادگیری و آموزشین*، ص ۸.
۶. غلامعلی افروز، *روان‌شناسی رابطه‌ها*، ص ۱.

V. efficient family.

A. Nathan Ackerman.

۹. جی‌هی‌لی، *روان‌درمانی خانواده*، ترجمه باقر ثنائی، ص ۲۸.
۱. Toliatus. ۰
۱. Perl Moutler. ۱
۱. Straus. ۲

۱. تاملیسون باربارا، *راهنمای سنجش خانواده*، ترجمه اسماعیل مهدوی هرسینی و فرشاد بهاری، ص ۱۲.

۲. قران کریم، *جوامع روایی کافی، التهذیب، من لا یحضره الفقیه، الاستبصار، بحارالانوار، وسائل‌الشیعه، مستدرک‌الوسائل* و ۱۲۲ منبع روایی دیگر از منابع شیعه، به عنوان منبع مورد استفاده قرار گرفته‌اند. مجموعه این روایات توسط دفتر مطالعات و تحقیقات زنان حوزه علمیه قم گردآوری شده و در نرم‌افزار ریحانه (دائرة‌المعارف آیات و روایات زن و خانواده) عرضه شده است. همچنین برای یافتن روایات، آیات و تفسیر آنها از نرم‌افزارهای «جامع‌الاحادیث»، نسخه ۲ و ۵ و «جامع‌التفاسیر نور ۲» تهیه شده توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، استفاده شده است.

۱. برخی از کلیدواژه‌ها عبارت‌اند از: ازدواج، آثار، آداب و شرایط، اهداف و اهمیت آن، ازدواج فرزندان، ترک ازدواج، تسهیل ازدواج، زمان ازدواج، انتخاب همسر، عبادت خانواده، نیازها، حقوق و وظایف زوجین و فرزندان،

رضایت خانواده، اخلاق در خانواده، تغذیه خانواده، بهداشت جسمی و روانی خانواده، اقتصاد خانواده، تربیت در خانواده، تربیت فرزندان، دفاع از خانواده، روابط اخلاقی، اجتماعی و حقوقی خانواده، روابط جنسی، ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر، اجتماع و خداوند، سعادت خانواده، کمال، رشد و پیشرفت و موفقیت خانواده، معنویت خانواده، علم و دانش در خانواده، آرامش در خانواده، اعتقادات و بینش‌های اعضای خانواده، صله رحم، خویشاوندان و

۱ . Safurayi. Family Efficiency Questioner based on Islamic View.

۱ . Ibid.

منابع

- افروز، غلامعلی، *روان‌شناسی رابطه*، تهران، دانشگاه تهران.
- المتقی، علی ابن حسام الدین، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت، مؤسسه الرساله.
- آمدی، عبدالواحد، *غررالحکم و دررالحکم* قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- امینی، عبدالحسین، *لغدير فی الكتاب و السنه و الادب*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- بارکر، فیلیپ، *خانواده درمانی پایه*، ترجمه محسن دهقانی و زهره دهقانی، تهران، رشد.
- برنشتاین، فیلیپ و مارسی برنشتاین، *ساخت و درمان اختلاف‌های زناشویی*، ترجمه حمیدرضا سهرابی، تهران، رسا.
- بستان، حسین، *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- *مسائل مراجع*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- تاملیسون باربارا، *راهنمای سنجش خانواده*، ترجمه اسماعیل مهدوی هرسینی و فرشاد بهاری، تهران، مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج، تهران، مؤسسه انتشارات بعثت.
- جولیس گولد و ویلیام ل. کولب، *فرهنگ علوم اجتماعی* ترجمه باقر پورهام و دیگران، تهران، مازیار.
- روان‌درمانی خانواده* ی، تهران، امیر کبیر.
- نیا، محمدرضا، *ی بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران، سمت.
- وسائل الشیعه*، تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت، داراحیاء التراث العربی، م.
- حیدری، مجتبی، *بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی و رضایت از زندگی زناشویی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان آموزشی پژوهشی امام خمینی.
- خمینی، روح‌الله، *تحریرالوسیله*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دهخدا، علی‌اکبر، *لغتنامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
- رضاعی، فرزین، *درمان سیستم‌های خانواده*، تهران، میرشیدا.
- زیمون، ف. ب، *مفاهیم و تئوری‌های کلیدی در خانواده درمانی*، ترجمه و تألیف سعید پیرمرادی، تهران، همام.
- ساروخانی، باقر، *ی بر جامعه‌شناسی خانواده*، تهران، سروش.

- سالاری‌فر، محمدرضا؛ «ده درنگرش اسلام و روان»، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه و
- ستیر، ویرجینا، *آدم‌سازی در روان‌شناسی خانواده*، ترجمه بهروز بیرشک، تهران، رشد.
- تئوری رشد خانواده، تهران، دانشگاه الزهراء (ع.ه)
- اکبر، *روان‌شناسی پرور*، تهران، دوران،
- شرفی، محمدرضا، *خانواده متعادل*، تهران، سازمان انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران،
- صفورایی، محمدمهدی، «ایمان به خدا و نقش آن در کاهش اضطراب»، ش اسفند، ص
- تفسیر المیزان*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی‌همدانی، قم، جامعه مدرسین،
- امیری، علی، *خانواده از دیدگاه امیرالمؤمنین (ع)*، تهران، انجمن اولیاء و مربیان،
- عامری، فریده، احمدعلی نوربالا، جواد اژه‌ای و کاظم رسولزاده طباطبایی، «بررسی تاثیر مداخلات خانواده‌درمانی راهبردی در اختلالات زناشویی» *روان*، ش
- شرح رساله حقوق امام سجاد (ع) بیروت، دارالاضواء،
- کاتوزیان، ناصر، *مبانی حقوق عمومی*، تهران، دادگستر،
- کارلسون، ج.، *خانواده درمانی*، تضمین کارآمد، ترجمه شکوه نوابی‌نژاد، تهران، انجمن اولیا و مربیان،
- گلادینگ، س.، *خانواده درمانی: تاریخچه، نظریه و کاربرد*، ترجمه فرشاد بهاری و همکاران، تهران،
- بهارالانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء، م.
- محمدیان، بهرام، *حقوق فرزندان از دیدگاه اسلام*، تهران، انجمن اولیا و مربیان،
- محمدی ری‌شهری، محمد، *میزان‌الحکمه*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث،
- مزلو، ابراهام، *انگیزش و شخصیت*، ترجمه احمد رضوانی، مشهد، استان قدس رضوی،
- مصباح‌یزدی، محمدتقی، *اخلاق در قرآن*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خ
- مصباح‌یزدی، محمدتقی، *مجموعه آثار*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع.ه)
- مطهری، مرتضی، *نظام حقوق زن در اسلام*، قم، صدرا،
- مطهری، مرتضی، *مجموعه آثار*، قم، صدرا،
- مظاهری، علی‌اکبر، *جوانان و انتخاب همسر*، قم، دفتر تبلیغات اسلام

- مکارم‌شیرازی، ناصر، *اخلاق در قرآن*، قم، مدرسه الامام علی ابن ابیطالب علیه السلام.
- مینوچین، سالوادور، *خانواده و خانواده‌درمانی*، ترجمه باقر ثنائی، تهران، امیرکبیر،
- نراقی، ملاحمد، *معراج‌السعاده*، تهران، جاویدان.
- نجاریان، ف.، بررسی و *های روان‌سنجی مقیاس سنجش خانواده (FAD)* پایان کارشناسی‌ارشد مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن،
- نوایی‌نژاد، شکوه، *بررسی ملاک‌ها و عوامل موفقیت در همسرگزینی و ارتباط آن با برخی‌های شخصیتهای دانشجویان*، اولین همایش کشوری نقش ازدواج و بهداشت روانی دانشجویان، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی،
- نوری طبرسی، حسین، *مستدرک‌الوسائل و مستنبط‌المسائل*، قم، آل‌البیت علیهم‌السلام، ق.
- هومن، حیدرعلی، *اندازه‌گیری روانی و تربیتی و فن تهیه تست*، تهران، نشر پارسا.
- Epstein Nathan. B. and others. "Mc Master Family Assesment Device (FAD)" *Journal of Marietal and Family Therapy*. Vol 9, 1983.
- Goldenberg H. & Goldenberg I, "*Family Therapy: An Overview*" (4.th ed) New York, brooks/Cole Publishing. Co, 1998.
- Wilkinson L, "*Child & Family Assesment*". (2nd.Ed). Routledge publishing. Co, 1998.
- Ackerman, N.W, *The Psychodynamics of Family Life* New York: Norton, 2002.
- Ackerman, N.W, *Family Interviewing*. Boston: Little Brown, 2003.
- Satir, V, *Conjont Family Thrapy*. Californiya: Science and Behavior Books, 1998.
- Donnelann, M. Brent. Conger, Rand.D & Briyant, Chalandra, The Big Five and Enduring Marriages. *Journal of Research in Personality*. Vol 38, 2004.
- Hofferth, Sandral, *Handbook of Measurement Issues in Family Research*. London Lawrence Erlbaum associates publishers, 2007.
- Pinsof, William. Lebow, Jay, *Family Psychology, the Art of the Science*. New York, Oxford University Press, 2005.
- Rothpaut, W.J. & Young, S, *An Inquiry of Young Adults' Perceived Efficacy and Success of Intimate Relationships: Gender and personality differences*, 2007.
- Thomas M. Gehring and others, *The Family System Test (FAST) Theory and Application*, Brunner Routledge Publishing. Co, 2001.